

VU Research Portal

Richting in de economie

Siegmann, Arjen

2023

document version

Early version, also known as pre-print

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Siegmann, A. (2023). *Richting in de economie*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

prof.dr. A.H. Siegmann

RICHTING IN DE ECONOMIE

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar op de gesponsorde leerstoel Waardevol werk en christelijk sociaal denken, mede mogelijk gemaakt door vakbond CNV, bij de School of Business and Economics van de Vrije Universiteit Amsterdam op 30 maart 2023.

Mijnheer de Rector Magnificus, geachte aanwezigen,

Ergens in het najaar van 2008 was ik, als raadslid, op bezoek bij de wethouder. We hadden een overleg over de toekomst van Schiphol. De wethouder was lid van een landelijke commissie die moest adviseren over Schiphol en in dit soort overleggen werden wij op de hoogte gehouden. Deze wethouder was de Schiphol-wethouder en hij wist heel goed wat er allemaal speelde. Toch was er in de afgelopen week iets gebeurd waar hij niets van snapte.

Een paar maanden eerder, op 1 juli 2008, was de vliegbelasting ingevoerd. Een heel bescheiden belasting, van € 11.25 voor korte vluchten en € 45 voor lange vluchten.¹ Als je het afrond naar beneden dan zeg je: een tientje extra voor een ticket naar Barcelona. Niet iets waar je je zorgen over maakt, zo dacht de wethouder.

Maar in de week van ons overleg waren net de nieuwe cijfers bekend geworden van het aantal passagiers dat vertrok van Nederlandse luchthavens. En die lieten een hele duidelijke daling zien. Een daling die precies begon op 1 juli, het moment van invoering van de vliegbelasting. Ten opzichte van het buitenland was het een daling van 3 a 4%.² Op 50 miljoen passagiers gaat het om 1,5 a 2 miljoen mensen. Dat is toch best veel.

De grootte van het effect verbaasde de wethouder enorm. Hij zei “Mensen gaan toch niet hun vlucht afzeggen omdat het een tientje duurder is?”. Het leek hem onwaarschijnlijk dat er zoveel mensen zouden zijn die voor zo’n kleine belasting opeens niet meer zouden willen vliegen. En hij vroeg het aan mij “Arjen, jij bent econoom, leg jij dit eens uit!”

Een goeie vraag. En ik had er eerlijk gezegd nog niet over nagedacht. Geld om te vliegen had ik toen niet. Belastingen vond ik nog niet interessant. En ik had drie kleine kinderen. Dus ik had wel iets anders aan mijn hoofd dan de prijs van een vliegticket naar Barcelona.

¹ <https://www.luchtvaartnieuws.nl/nieuws/categorie/72/algemeen/tweede-kamer-akkoord-met-invoering-vliegbelasting-in-2008>

² <http://www.sectorplan-luchtvaart.nl/arbeidsmarktanalyse/het-recente-verleden/doorwerking-van-internationale-gebeurtenissen-op-vliegverkeer/invoering-van-vliegbelasting-2008/>

Toch moest ik met een antwoord komen, en dit schoot mij te binnen. “Wethouder. U denkt aan iemand die achter de computer zit om een ticket te kopen. Van Schiphol naar Barcelona. Die persoon betaalt door de vliegbelasting opeens een tientje extra. Op een hele vakantie naar Barcelona speelt dat tientje natuurlijk geen rol. Je gaat niet voor die 11.25 een hele vakantie afzeggen.”

“Maar heel veel mensen wonen niet in Amstelveen. Of in Amsterdam. Denk aan de mensen die precies halverwege Eindhoven en Düsseldorf wonen. Als zij een ticket kopen, vergelijken ze de prijzen van Eindhoven Airport met die van Düsseldorf. En als Düsseldorf tien euro goedkoper is, dan gaan ze via Düsseldorf.”³ Dit overtuigde, gelukkig, de wethouder. Ik mocht blijven. En nu sta ik hier.

Frustraties van economisch beleid

Ik kom met dit verhaal omdat de laatste jaren precies het omgekeerde gebeurd lijkt te zijn. Er zijn ontzettend veel prikkels toegepast in de wetgeving. Dat het zo goed werkte voor vliegverkeer, leek het bewijs dat dit de goede richting was. Het smaakte naar meer. Maar het is inmiddels een vieze smaak geworden.

Studenten zijn door het leenstelsel in de schulden geraakt.

De overheid zou een schild moeten zijn voor de zwakken. Maar de financiële regelingen zijn nu de oorzaak geworden van nieuwe problemen bij de meest kwetsbare mensen.

In het Belastingstelsel zijn grote verborgen ongelijkheden ontstaan: Twee identieke huishoudens met dezelfde bruto-inkomens kunnen een verschil van wel €10.000 in netto inkomen ervaren.⁴ Die verschillen zijn het resultaat van fiscale prikkels, die bedoeld waren om gedrag te sturen.

³ Het blijkt ook dat de luchthavens van Groningen en Maastricht het meest te lijden hebben gehad onder de vliegbelasting. Zie voetnoot 2.

⁴ Caminada, K. & L. Stevens (2017), *Instrumenteel fiscaal beleid: oorzaak van complexiteit en scheefgroei*, Weekblad Fiscaal Recht, 2 maart 2017, pp. 307-326

Op de arbeidsmarkt is zelfstandig ondernemerschap gestimuleerd, met als gevolg een explosie van schijnzelfstandigheid.⁵

Fiscale prikkels gericht op de arbeidsparticipatie van vrouwen hebben het belastingstelsel wel ingewikkelder gemaakt, maar de effecten op gedrag zijn maar klein.⁶

Dan de woningmarkt. De markt voor huurhuizen is sinds 2012 geliberaliseerd. Woningcorporaties zijn verdreven uit de sector middenhuur. De private sector zou op basis van de normale prijsprikkels aan de vraag naar huurwoningen moeten voldoen.⁷ Maar we weten nu dat het niet zo heeft gewerkt.

Woningcorporaties zijn veel minder gaan bouwen. Het tekort is niet opgevangen door de markt.⁸ En er zijn nieuwe problemen ontstaan, zoals de achteruitgang van wijken en mensen die veel te duur moeten huren.

Ten slotte de financiële sector. Sinds de financiële crisis is er enorm veel regelgeving bijgekomen, kapitaal is verhoogd en het risicomanagement is beter dan ooit, zo beweert men. Toch blijft het kapitaal maar gevaarlijk dicht bij de 5% hangen.⁹ En zijn er onlangs toch weer grote ingrepen nodig geweest om banken te redden.

⁵ Het Financieele Dagblad, “Aantal eenmanszaken groeit tot bijna 1,5 miljoen”, 13 februari 2023. Zie ook de cijfers van het CBS hierover: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/06/aantal-bedrijven-blijft-toenemen>

⁶ Jongen, E., M. Mastrogiacomo & B. ter Weel (2011) “Moeders gevoelig. Uren per week ongevoelig. Hoe prikkelbaar zijn Nederlanders?”, *CPB Policy Brief* 2011/14.

Jongen, E., H. de Boer & P. Dekker (2015). “Maatwerk loont. Moeders prikkelbaar. De effectiviteit van fiscaal participatiebeleid”, *CPB Policy Brief* 2015/02.

⁷ Hakfoort, J., M. van Leuvensteijn & G. Renes (2002), “Woningcorporaties: prikkels voor effectiviteit en efficiëntie”, CPB notitie.

<https://www.cpb.nl/sites/default/files/publicaties/download/woningcorporaties-prikkels-voor-effectiviteit-en-effici%C3%ABntie.pdf>

⁸ Siegmann, A.H. (2019), *Onder Dak. Bouwstenen voor een toegankelijke woningmarkt voor iedereen*, *Wetenschappelijk Instituut voor het CDA*, Den Haag.

⁹ <https://www.garp.org/risk-intelligence/credit/biggest-us-banks-slrs-continue-trending-down>

<https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/latest-news-headlines/leverage-ratios-at-europe-s-largest-banks-q4-57550337>

<https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/blog/bank-failures-the-importance-of-liquidity-and-funding-data>

Al deze zaken zijn onderdeel van onze economie, maar de economische benadering van de afgelopen tien jaar heeft niet goed uitgepakt. Wat hebben we verkeerd gezien? Wat is het dat beleidsmakers en economen over het hoofd gezien hebben? Er is te veel misgegaan om te zeggen dat het een klein foutje is geweest.

Er mist iets

Over die mislukkingen praten politici liever niet. Het is pijnlijk en vervelend. Veel liever bedekken we die ongemakkelijke waarheid. Dat een economisch model soms werkt, maar soms ook helemaal niet.

Maar als we dat doen lijken we op de studenten in het college van professor Tijms, lang geleden.

In dat college moesten we de uitkomsten van een wiskundig model presenteren. Die uitkomsten waren in de vorm van kansen. Kansen liggen altijd tussen nul en een. Kleiner dan nul niet. En groter dan 1 kan niet. 100% betekent zekerheid.

Op een dag presenteerde twee studenten hun uitkomsten in een tabel. Er was niet veel aan te zien voor ons, maar er stonden wel een paar opvallende cijfers rechtsonder. Daar stonden namelijk negatieve getallen. Negatieve kansen. Dat bestaat niet, dus er moest een fout gemaakt zijn in het model.

Tijms zag dat natuurlijk meteen. Hij zei “Je hebt negatieve kansen, dus het model kan niet kloppen. Haal de fout uit je model en kom volgende week maar weer terug.”

Een week later presenteerde dezelfde twee studenten hun nieuwe resultaten. De tabel zag er anders uit en had geen negatieve kansen meer. Alleen, nu waren sommige vakjes in de tabel leeg.

Tijms vroeg de studenten “wat zijn die lege plekken?” Het antwoord van de studenten was: “Dat waren negatieve kansen, dus die hebben we weggelaten. Want we hebben vorige week gemerkt dat u daar niet van houdt.”

Tijms liep stampvoetend door de zaal, rood aangelopen. Hij voelde zich enorm voor de gek gehouden natuurlijk. En ik weet nog goed dat hij riep “Het is hier niet de Tweede Kamer!”

De studenten kwamen er uiteindelijk wel uit. Ik kan me de rest niet meer herinneren, maar ze zullen uiteindelijk wel een oplossing hebben gevonden. Een oplossing die pas komt als je een echte analyse doet van het model.¹⁰ Hiervoor zit je ook op de universiteit, om fouten te maken en daarvan te leren.

Maar hoe zit het met het de Tweede Kamer?

Christelijk-sociaal denken

Christelijk sociaal denken is een filosofie die ons kan helpen om de economische werkelijkheid beter te bekijken. Om model-onderzoek te doen. Het model-onderzoek dat moet gebeuren om mislukkingen uit het verleden niet te herhalen.

Het begint ermee dat we erkennen dat je mensen niet moet reduceren tot vliegticket-kopende individuen. We zijn soms wel zo, in de consumerende modus, maar mensen zijn ook heel vaak niet zo. Elke economische activiteit heeft zijn eigen context, een omgeving die bepaalt hoe we keuzes maken. Economie vindt niet plaats in het luchtledige.

Mensen maken hun eigen betekenis

Wie studeert doet dat soms met het oog op werk. Maar studeren is niet enkel een financiële beslissing. Wie studeert wordt gevormd, die wordt ondergedompeld in een universitaire cultuur. Het studeren verandert je en vormt je als mens. Die veranderingen zijn moreel, in wat voor betekenis je toekent aan dingen.

De meeste studenten weten dit natuurlijk ook. Ze zeggen soms wel “ik studeer om een goede baan te vinden”, maar als dat zo is, waarom is er dan zo’n tekort aan tandartsen in

¹⁰ Het had te maken met het beperkte aantal decimalen dat de programmeertaal Modula-2 aankon. Dat maakte alle uitkomsten van hun berekeningen onbetrouwbaar. De taal was ook niet geschikt voor dit type wiskundige problemen.

Nederland? Het startsalaris van afstudeerders tandheelkunde staat altijd bovenaan in de ranglijstjes van Elsevier.

“Ja maar dat vind ik niet leuk”, hoor je dan. A ha, het gaat dus niet om het vinden van een goede baan dus? “Niet alléén. Ik wil wel iets leuks doen, iets dat mij me past.”

Dit verklaart natuurlijk waarom studenten allemaal verschillende studies doen. En zich niet uitsorteren naar de studies waar het meeste geld valt te verdienen. Gelukkig maar. Ieder van ons ervaart een betekenis in het leven. We willen iets doen in het leven, iets bijdragen, er wat van maken.

Zonder die eigen betekenis die mensen ervaren, was er geen kunst, geen muziek. Nietzsche zei ooit: “het leven zonder muziek is een vergissing.” Het leven is de moeite waard omdat we betekenis ervaren. We voelen ons gedreven door motieven die groter zijn dan ons directe eigen consumptieve belang. Gelukkig maar.

Dat mensen betekenis ervaren, roeping, geeft al een reden waarom sommige financiële prikkels helemaal niet gewerkt. Zoals de fiscale prikkel om meer te werken. De keuze om te werken, het soort werk en het aantal uur is iets dat ontstaat in een context. Mensen wonen samen, hebben al of niet zorg voor kinderen, of voor hun ouders. Ze hebben een opleiding gedaan en ooit beslissingen genomen die bepalend zijn geweest voor hun loopbaan. De wereld van werk heeft zoveel aspecten dat die fiscale prikkel gewoon in het niet valt.

Salaris speelt natuurlijk wel een rol. Geld is een belangrijk drijfveer. Maar dat is al meegenomen in de keuzes die mensen zelf gemaakt hebben. Ze hebben al veel eerder een richting gekozen voor een bepaalde carrière en het aantal uren dat ze werken.

De enorme stijging van de arbeidsparticipatie van vrouwen was een patroon van emancipatie, van cultuur. Een paper van het CPB liet dit al zien in 2007, dat is 16 jaar geleden. Toch heeft men de prikkels niet willen afbouwen.¹¹

Dat het belastingstelsel zo sterk is gaan sturen op prikkels om te werken, is gewoon een betekenisarmoede. Men wist niets beters te verzinnen, dus kwamen er steeds maar prikkels bij. Dat dit gebeurt zegt meer over het gebrek aan verbeelding dan dat men nou echt geloofde dat het grote effecten zou hebben.

Het gebrek aan verbeelding is ook een van de oorzaken dat het leenstelsel is mislukt. Ik vond een presentatie van het Centraal planbureau uit 2015 waar nog eens de aanleiding voor het leenstelsel werd uitgelegd. Ik citeer “De staat betaalt grotendeels je studie. Alle baten van die studie, het hogere inkomen dat je later krijgt, vallen toe aan het individu.” Einde citaat. Oftewel, men vond studeren een individuele, financiële beslissing. Alleen met zo’n bril kun je beargumenteren dat de basisbeurs nodig moest worden afgeschaft.

Met een christelijk-sociale bril zie je meer. Studeren gaat om de vorming van de persoon. Studeren is zoeken naar betekenis, uitvinden waar je goed in bent. En je komt jezelf tegen door tegenslag en mislukkingen. Daar moet ruimte voor zijn als je jong bent, zonder dat er al te veel financiële consequenties aan verbonden zijn.

Wij mensen voelen ook toewijding aan dingen die we zelf maken. Dit wordt ook wel het Ikea-effect genoemd, naar de meubelmaker die ons zelf het werk laat doen.¹² U ziet het effect hier aan het werk in een foto die ik maakte in het Edvard Munch museum in Oslo. Je kon aan een tafel je eigen Munch kunstwerk maken door met waskrijt een reliëf over te trekken. Het resultaat is helemaal Munch, er zit geen enkel stukje Arjen in. Toch heeft het meer betekenis dan een prent die ik in de museum winkel zou kopen.

¹¹ Euwals, R., M. Knoef & D.J. van Vuuren (2011), “The trend in female labour force participation: what can be expected for the future?”, *Empirical Economics* 40, pp. 729-753. Het eerste working paper van dit artikel verscheen als CPB-discussion paper, No. 93, 6 december 2007.

¹² Norton, M. I., Mochon, D. & Ariely, D. (2012). The IKEA effect: When labor leads to love. *Journal of consumer psychology*, 22(3), 453-460.

Mensen leven in een sociale omgeving

Geen mens is een eiland. We worden geboren uit ouders en dat levensbegin is al iets heel sociaals. We gaan naar school en moeten leren samenleven met anderen. Hier slaat het woord “sociaal” op in het christelijk-sociaal denken. We leven samen met anderen, of we dat nu willen of niet.

Sociale normen maken dat we niet zomaar reageren op financiële prikkels.

Economen wisten ooit een paar crèches, kinderopvangcentra, over te halen om mee te doen aan een experiment. Ouders kwamen soms hun kinderen te laat ophalen en de economen wilden weten of een financiële prikkel zou helpen om dit gedrag te ontmoedigen. Ouders gingen ongeveer € 2,50 betalen als ze te laat kwamen. Per kind.¹³

Het resultaat was dat ouders vaker te laat kwamen. De boete was een boodschap geworden. Het representeerde de waarde van te laat ophalen. Als het maar 2 euro 50 was, dan viel de schade kennelijk wel mee.

Andere experimenten laten zien dat mensen elkaar straffen voor valsspelen, zelfs als ze de mensen die de straf uitdelen er zelf op achteruit gaan.¹⁴ De sociale normen zitten kennelijk diep in ons.

Een universiteit is een sociale omgeving. Studenten zitten samen met elkaar in een collegezaal. Er is een docent die lesgeeft, geen robot. En de keuze om te gaan studeren kan ook een sociale norm zijn. Leren is een sociaal proces en geen financiële transactie.

Wonen heeft sociale effecten. Je woont niet alleen in een huis, maar ook in een buurt.¹⁵ Het beleid gericht op de woningcorporaties had daar geen oog voor. Er was alleen

¹³ NIS 10 in het jaar 2000. Zie Gneezy, U. & A. Rustichini (2000). "A fine is a price." *The journal of legal studies* 29(1), pp. 1-17.

¹⁴ Falk, A., E. Fehr & U. Fischbacher (2005) "Driving forces behind informal sanctions." *Econometrica* 73(6), pp. 2017-2030.

¹⁵ Gautier, P.A., A.H. Siegmann & A.P. van Vuuren (2009). "Terrorism and attitudes towards minorities: The effect of the Theo van Gogh murder on house prices in Amsterdam." *Journal of Urban Economics* 65(2), pp. 113-126.

aandacht voor het financiële aspect. De hoogte van de huur, de grootte van de woningen en de impliciete subsidies aan de woningcorporaties.

Wat ontbrak was het begrip voor de sociale context. De context waarin mensen samenwonen in een buurt. Niet elke buurt is gezellig, maar het feit dat je samenwoont in een straat heeft wel betekenis. Dat een buurt verpaupert is nooit de schuld van één persoon, maar het raakt wel iedereen.

Zelfs het kopen en verkopen van aandelen is een sociaal proces. Mensen vergelijken zich onderling met elkaar en geven elkaar advies. Hedge funds kijken naar elkaar en leren welke strategieën succesvol zijn.¹⁶ Het verkopen van een huis kan een sociaal proces zijn. Als je zelf de potentiële kopers rondleidt, dan ontstaat er contact dat uitgaat boven de directe financiële motieven.¹⁷

Dat mensen sociaal zijn betekent dat sociaal beleid een heel andere klank krijgt. Sociaal beleid is niet het beleid van de overheid naar het individu. Het moet zich richten op hoe mensen samenleven en dat er ruimte is om het goede te doen.

Het betekent ook dat marktwerking een wat meer sociale klank mag krijgen. Ik hoor nu in allerlei kringen dat marktwerking slecht is. Marktwerking krijgt de schuld van alles wat misgaat. Maar zo simpel is het helemaal niet. Een transactie, kopen en verkopen, heeft altijd een sociaal aspect. Elke markt is ingebed in een sociale context.¹⁸ Het kan relaties juist versterken.¹⁹ Het kopen en verkopen op marktplaats heeft mijn beeld van andere mensen een stuk positiever gemaakt. Dat er ook misstanden voorkomen, doet daar niets aan af.

¹⁶ Siegmann, A.H., D.G. Stefanova & M. Zamojski (2022) "Hedge fund innovation." *SSRN working paper 2170435*.

¹⁷ Gautier, P.A., A.H. Siegmann & A.P. van Vuuren (2023). "Real-Estate Agent Commission Structure and Sales Performance." *Journal of Empirical Finance* 72, 163-187.

¹⁸ Voor Adam Smith was de markt een mechanisme van moraliteit en sociale steun. Zie <https://iep.utm.edu/smith/#SH2c>

¹⁹ Zoals het online kopen van tweedehands auto, dat voor de komst van het internet als onmogelijk werd gezien vanwege het "Lemons probleem". Zie Lewis, G. (2011). Asymmetric information, adverse selection and online disclosure: The case of eBay motors. *American Economic Review*, 101(4), 1535-1546.

De financiële sector dan. Die sector hangt van vertrouwen aan elkaar. Mensen lenen elkaar geld uit in de hoop het terug te krijgen. De waarde van een aandeel is de waarde van toekomstige inkomsten van het bedrijf. Je moet er maar op vertrouwen dat het bedrijf die winst ook gaat maken. En dat ze dat doen op een verantwoorde manier.

De sterkste normen worden niet uitgesproken. Sociale normen hebben dat aspect. Dus ook al praat ik erover, niemand kan ze in een model gieten. Ze blijven wat op de achtergrond van formele economische modellen.

Hoewel sociale normen op de achtergrond functioneren, moet je ze wel serieus nemen. Elke sociale context heeft zijn eigen gewoontes en sociale normen. Mensen gedragen zich zoals ze zich gedragen. Soms kopen ze vliegtickets en soms delen ze 's nachts soep uit aan daklozen. Het kunnen zelfs dezelfde mensen zijn die soms het een en dan het ander doen. De context bepaalt of financiële prikkels passend zijn of niet.

Christelijk-sociaal denken is gericht op de toekomst

Christelijk-sociaal denken bestaat al heel lang. Deze leerstoel bestaat al sinds 1993. De VU bestaat al sinds 1880, opgericht door Abraham Kuiper die in 1891 een rede gaf over de "sociale kwestie". Die rede vormde de opening van het eerste christelijk-sociaal congres. U kunt het borstbeeld van Kuiper bewonderen net buiten deze zaal, aan de rechterkant.

In het jaar 1891 kwam ook de katholieke kerk met een encycliek over de sociale kwestie, *Rerum Novarum*. Dat is het begin geweest van wat nu heet de Sociale Leer van de Kerk.

Het denken is aan een opmars bezig. Misschien komt dat omdat de kerk wat aan politieke invloed verliest. Je hoeft niet langer bang te zijn om in een bepaald kamp geplaatst te worden als je je hiermee bezighoudt. Een voorbeeld hiervan is de Amerikaanse filosoof Matthew Crawford. Hij zegt het volgende in een interview

Ik ben niet religieus gevoelig, maar ik ben heel erg beïnvloed door de sociale leer van de kerk en christelijke filosofie. Telkens als ik weer iets lees ervan denk ik 'deze mensen hebben iets begrepen van de menselijke conditie, menselijke grenzen en de

noodzaak dat een gemeenschap ook een horizon van betekenis heeft.’ We zijn geen geatomiseerde individuen zoals in de film Wall-E.²⁰

Crawford doelt met de film *Wall-E* op mensen die we halverwege de film pas leren kennen. Ze wonen in een ruimteschip, rijden rond in zwevende karretjes en hebben al het vermaak dat ze maar willen binnen handbereik. Alle plezier is beschikbaar in een oogwenk, onder het toezien van een alwetende computer.

Op het oog lijkt het een paradijs, maar als kijker voel je meteen dat dit niet in orde is. We kunnen dus ook goed meeleven met de afvalrobot, Wall-E, die gelukkig roept in het eten gooit van dit ogenschijnlijke paradijs. De acties van Wall-E openen de ogen van alle passagiers: ze willen terug naar de aarde. Ze willen terug omdat ze de aarde de moeite waard vinden. Mateloos plezier gaat op den duur vervelen.

Zodra ze landen op aarde zien ze de wereld met nieuwe ogen. En ze weten dat er heel veel werk aan de winkel is. Maar dat werk is waardenvol, het zit vol betekenis en sociale context.

Richting door inrichting

In de aftiteling van *Wall-E* wordt een animatie gegeven van hoe de mensen vanaf dat moment de beschaving weer opnieuw gaan opbouwen. Ik toon u een stukje hiervan.

U ziet in een paar beelden hoe een beschaving wordt opgebouwd. Mensen leven samen in harmonie met elkaar en de aarde. En technologie draagt bij aan menselijke waarden. De muziek is gecomponeerd en gezongen door Peter Gabriel. Het nummer heet “Down to earth”.²¹

Het nummer “Down to earth” zou je kunnen vertalen met “met beide benen op de grond”. Met beide benen op de grond is ook een goede richting voor economisch beleid. Richting in de economie, dat is de titel van de oratie waarmee ik u hierheen heb gelokt.

²⁰ Matthew Crawford: the dangers of Safetyism, UnHerd interview, 22 juni 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=XxONOUwOX80> 31:00

²¹ Youtube, Title Sequence and Credits Wall-E https://www.youtube.com/watch?v=hscu7cc1_2Y

De goede richting heeft het ene been in de sociale context en het andere in de eigen betekenis van mensen. Daarbinnen kun je prachtige financiële prikkels verzinnen, maar je moet eerst met twee benen goed staan.

Om dit idee in tastbare vorm aan u mee te geven heb ik een sticker ontworpen met daarop de slogan “Richting door inrichting”. U krijgt hem zo meteen mee bij het verlaten van de aula. Het is een textiel sticker dus u kunt hem zonder gevaar op uw kleding plakken meteen. U mag hem ook bewaren voor later, voor als u in een politieke discussie belandt.

Waardevol werk

Ik noem een paar richtingen voor de toekomst, thema's en vragen die voor de leerstoel belangrijk zijn.

Het eerste thema is waardevol werk.

Een rapport dat ik schreef in 2018 had als titel “De Baan als basis”.²² Het ging me daar om langdurige werkloosheid en hoe dat te voorkomen zou zijn. Je zou kunnen aansluiten bij bestaande sociale praktijken van bedrijven, zoals in de banenafspraken. Iemand die werkloos wordt zou tenminste een goed gesprek mogen verwachten. Dat werkt.²³ Vakbonden zouden een grotere rol kunnen spelen in de ontwikkeling van werkenden en in het begeleiden van mensen die anders dreigen vast te lopen in hun werk.²⁴

De Britse econoom Paul Collier beschrijft in zijn boek “The Future of Capitalism” een empirisch relatie is tussen werk en identiteit.²⁵ Mensen die goed betaald werk doen, identificeren zich vaak mee. Het geeft ze trots en eigenwaarde. Mensen die dat niet hebben, bijvoorbeeld omdat ze laagbetaald werk doen met weinig zekerheden, die

²² Siegmann, A.H. (2018), “De baan als basis. Een nieuwe aanpak om langdurige werkloosheid te voorkomen”, *Wetenschappelijk Instituut voor het CDA*, Den Haag.

²³ Heyma, A. & van der Werff, S. (2014). Een goed gesprek werkt: (Kosten) effectiviteit van re-integratiedienstverlening UWV voor de WW-instroompopulatie 2008-2010. *SEO-rapport*, (2013-72).

²⁴ Siegmann, A.H. & A. Rutten (2023), “Ontwikkelen als levenskunst. Voorstellen voor levenlang ontwikkelen vanuit christendemocratisch perspectief”, *Wetenschappelijk Instituut voor het CDA*, Den Haag.

²⁵ Collier, P. *The future of capitalism: Facing the new anxieties*. New York: Harper, 2018.

identificeren zich meer met de natiestaat. Uit die groep mensen komen ook disproportioneel veel Brexit-stemmers.

Hoe robuust het resultaat van Collier is moet nog blijken, maar het geeft nog meer aanleiding om de arbeidsmarkt, de wereld van werk, nog verder te analyseren vanuit christelijk-sociaal perspectief. Werken heeft een economische functie en een sociale functie. Maar het heeft ook politieke consequenties.

De financiële sector

In het beheersen van de risico's van banken is een groot en complex stelsel van regels ontstaan.²⁶ Dat moet, zeggen de toezichhouders, want bankieren *is* complex. Maar de grote hoeveelheid regels vormt ook een boodschap, een namelijk om winst te maximaliseren op manieren die nog *nét* passen binnen de regels. Dit lijkt nog steeds de cultuur te zijn en de sociale context van een bank.

Zouden we niet kunnen leren van de luchtvaartsector? Daar zijn af en toe ook *crashes*, maar dan in de letterlijke zin van het woord. De veiligheid van vliegen is enorm verbeterd in de afgelopen 50 jaar.²⁷ En een van de redenen is dat de juiste cultuur in de cockpit een centrale rol heeft gekregen.²⁸ De gezagvoerder *moet* tegengesproken worden, en dat valt kennelijk te leren.

Banken hebben een belangrijke rol in de economie. Er zou dan ook een andere verantwoording gevraagd mogen worden van een bankdirecteur. Anders dan de winst-per-aandeel. De piloot zelf zit voorin het vliegtuig. De bankdirecteur mag zelf ook die verantwoordelijkheid voelen bij de crash van een bank. Hoe complexer de context, hoe eenvoudiger de verantwoording georganiseerd zou moeten worden.²⁹

²⁶ <https://bankunderground.co.uk/2022/08/24/the-basel-regulatory-framework-evolution-of-its-textual-complexity/>

²⁷ Barnett, A. (2020). Aviation safety: a whole new world?. *Transportation science*, 54(1), 84-96.

²⁸ Salas, E., Fowlkes, J. E., Stout, R. J., Milanovich, D. M., & Prince, C. (1999). Does CRM training improve teamwork skills in the cockpit?: Two evaluation studies. *Human Factors*, 41(2), 326-343.

²⁹ Siegmann, A.H. (2020). "De 10 geboden als inspiratie: Hoe kan er meer ruimte komen voor ethiek en persoonlijke verantwoordelijkheid in de financiële sector?" in: "Financiële ethiek na de kredietcrisis?, Verslag van een symposium van 4 sept 2020", *Centrum voor de Sociale Leer van de Kerk (CSLK)*, pp. 75-81.

Zou de veiligheidsmarge niet gewoon hoger moeten? Dat kan, door banken te verplichten meer kapitaal aan te houden.³⁰

De aanpak van witwassen schiet zijn doel voorbij. Het tegengaan van witwassen wordt steeds belangrijker, want het is verbonden met de drugshandel, waar Nederland en België helaas de belangrijkste doorvoercentra van zijn.³¹ Maar de bestrijding gebeurt nu met een meldingsplicht van verdachte transacties, dat leidt tot 1,2 miljoen meldingen per jaar.³² Banken hebben honderden mensen aangenomen om dit soort meldingen te gaan doen. Maar het levert veel vervreemding op, een teken dat deze aanpak niet goed past bij wat mensen als waardevol ervaren. Sociale en normatieve aspecten worden verwaarloosd.³³

Ook op het vlak van pensioenen geloof ik dat de sociale en normatieve context van pensioenen wordt genegeerd, ten faveure van een louter financiële insteek. Ik hou mijn hart vast over wat de Wet Toekomst Pensioenen ons gaan brengen. Pensioenen zijn een sociale constructie en niet alleen een financieel product.³⁴

Aanpak van sociale problemen

Dan sociale problemen. Wat sociaal beleid heet, is vaak dat wat de overheid doet ten opzichte van een individu. Maar dan doe je alsof er geen sociale omgeving is. Alsof niemand anders dan de overheid iets kan uithalen. Het risico hiervan is een compensatie

³⁰ Admati, A. & M. Hellwig (2014). The bankers' new clothes. In *The Bankers' New Clothes*. Princeton University Press.

³¹ <https://www.euractiv.com/section/politics/news/belgium-netherlands-among-western-europes-main-cocaine-hubs/>

³² De Nederlandsche Bank (2022), "From recovery to balance A look ahead to a more risk-based approach to preventing and combating money laundering and terrorist financing". <https://www.dnb.nl/media/mdgaf3a/from-recovery-to-balance.pdf>

³³ Rakké, J., & Huisman, W. (2020). Motieven voor naleving van de wettelijke anti-witwas meldplicht. *Tijdschrift voor Bijzonder Strafrecht en Handhaving*, 2020(1), 5-11.

³⁴ Cees Grimbergen noemt me zelfs een "klokkenluider" op dit vlak, maar dat is te veel eer. Cees Grimbergen, "Opinie: Gepensioneerden van nu en straks lopen 134 miljard mis", De Volkskrant, 4 juli 2022. <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-gepensioneerden-van-nu-en-straks-lopen-134-miljard-mis~bfe3145b/>

denken dat leidt tot minder sociale cohesie en meer teleurstelling in de overheid, die de gewekte verwachtingen nooit allemaal kan waarmaken.³⁵

Mensen zorgen voor elkaar. Dat is een feit. In een gezin begint dat, maar daarbuiten is het overal. Bij sociale problemen zoals armoede of jongeren die ontsporen moeten we beginnen bij hoe mensen in staat gesteld kunnen worden het goede te doen. Dit zou de grondslag moeten vormen voor een hervorming van de toeslagen.³⁶

Klimaat

Ten slotte dan: klimaat. Ik begon vandaag met de vliegbelasting uit 2008, als een illustratie van financiële prikkels. Het levert een sterk gedragseffect op. Maar werkte het wel echt? De vliegbelasting werd namelijk vrij snel weer afgeschaft, in 2010. Er was niet genoeg draagvlak voor. Dus als we heel eerlijk zijn, werkte hij niet.

Ik hoop dat ik vandaag een beetje duidelijk heb kunnen maken dat er meer nodig is. Dat de betekenis horizon en de sociale context essentiële elementen zijn voor een richting in de economie.

In een bundel over klimaatbeleid heb ik wetenschappers uit verschillende vakgebieden benaderd. Ze kregen de vraag om te schrijven over hoe mensen het klimaatprobleem inschatten.³⁷ De bijdragen in de bundel helpen enorm om een breder perspectief te krijgen op hoe de sociale context en de psychologie van mensen een rol speelt in hoe ze klimaatverandering zien.

Dit soort inzichten zijn nodig om een herhaling van 2008 te voorkomen. Om te voorkomen dat de vliegbelasting van 2021 ook weer wordt teruggedraaid.³⁸ En hoe

³⁵ Siegmann, A.H. (2022), Compensatiedenken doet meer kwaad dan goed, *Christendemocratische Verkenningen (CDV)*, Winter 2022, pp. 97-102.

³⁶ Siegmann, A.H. (2020), "Betrouwbaar belasten: Herstel van vertrouwen in het belasting-en toeslagenbeleid", *Wetenschappelijk Instituut voor het CDA*, Den Haag.

³⁷ Siegmann, A.H. (2022, editor). *Climate of the Middle: Understanding Climate Change as a Common Challenge*, Springer briefs in Climate Studies. <https://link-springer-com.vu-nl.idm.oclc.org/book/10.1007/978-3-030-85322-8>

³⁸ Ingevoerd 1 januari 2021. Per 1 januari 2023 staat de belasting op €26,43 voor vlucht die vanaf Nederlandse luchthavens vertrekken

voorkom je dat groene industriepolitiek gaat leiden tot meer staatsinterventie in plaats van dynamiek en innovatie?³⁹ We zullen meer christelijk-sociaal moeten denken om hier verder te komen.

Klimaat is een globaal probleem. Daarom moet het ook op dat niveau besproken worden. De taal die de Nederlandse regering spreekt in de internationale gremia, die heeft betekenis. Ons land ligt voor een groot deel onder de zeespiegel, en we zouden dat vaker mogen benoemen. Nederland heeft een groot belang bij goed klimaatbeleid. De internationale gemeenschap is een sociale structuur met eigen codes.⁴⁰ Met een christelijk-sociale blik zou je meer kunnen zien.

Bij al de onderwerpen die ik nu noemde gaan de problemen niet weg als je maar heel hard “christelijk-sociaal” roept. Of “richting is inrichting”. De economie is weerbarstig, het is een emergent fenomeen. Maar het helpt mij om iets nederiger te zijn, iets wijzer over hoe de economie bijgestuurd kan worden. Dat vind ik een enorme winst en het geeft me hoop voor de toekomst. Een toekomst waarin wat meer waardevol werk plaats vindt, geïnspireerd door christelijk-sociale inzichten.

Dankwoord

Ik kom bij het dankwoord. Om te beginnen dank ik de Vrije Universiteit en de decaan, Arjen van Witteloostuijn, van de School of Business & Economics voor het in mij gestelde vertrouwen. En meteen daarbij vakbond CNV, Piet Fortuyn en Jan Pieter Daems voor het mogelijk maken van deze leerstoel.

https://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/bldcontentnl/belastingdienst/zakelijk/overige_belastingen/belastingen_op_milieugrondslag/vliegbelasting/

³⁹ Poitiers, N., A. Sapir, S. Tagliapietra, R. Veugelers & J. Zettelmeyer (2023), “The EU Net Zero Industry Act and the risk of reviving past failures”, *Bruegel*, 9 maart 2023. <https://www.bruegel.org/first-glance/eu-net-zero-industry-act-and-risk-reviving-past-failures>

⁴⁰ Zie bijvoorbeeld Mearsheimer, John J. (2013) *Why leaders lie: The truth about lying in international politics*. Oxford University Press.

Ik dank ook mijn voorgangers in deze leerstoel, Jan Peter Balkenende en Jan Jacob van Dijk. Het zijn grote schoenen om te vullen, maar jullie geven mij inspiratie om er wat moois van te maken.

Veel mensen hebben een rol gespeeld in mijn academische leven. Ik denk aan leraren op de lagere school en de middelbare school. En ik wil Rein Nobel noemen, iemand die enorm veel aandacht had voor eerstejaars econometrie studenten. Dat is het meest waardevolle werk wat ik me kan voorstellen. Rein bracht me de beginselen bij van logisch denken. En schold mij meerdere keren uit voor “middelbare scholier”. Dat had ik nodig, denk ik. Want ik sta hier nu toch maar, Rein!

Mijn grote leermeester, André Lucas, is hier ook vandaag. Van jou heb ik veel geleerd over wetenschap, publiceren, schrijven, lesgeven en ook het belang van iemand die aanwezig is en leiding wil geven aan een afdeling. De VU en SBE mag in zijn handen knijpen met zo'n waardevolle wetenschapper.

Ongeveer in 2010 werd ik door Bernard Compaijen en Theo van der Nat geschikt geacht om secretaris te zijn van een afdeling. Dank voor dat vertrouwen. Daarna heb ik lang met Ton Vorst samengewerkt die afdelingsvoorzitter was. Je was heel alert op persoonlijke problemen en morele dilemma's in de afdeling. En je wist mensen heel goed aan te spreken op hun verantwoordelijkheid. Daar heb ik veel van geleerd.

Daarna heb ik met erg veel plezier met Utz Weitzel gewerkt. Iemand die een nieuwe invulling gaf aan waardevol werk door het ambt van afdelingshoofd, hoogleraar aan twee universiteiten en olijvenboer op Sicilië, te combineren in één leven.

Zonder de VU-collega's en de MT-leden had ik hier ook niet gestaan denk ik: Met Remco, Marc, Herbert en Debby was het altijd feest. En nu met de nieuwe MT-leden Norman en Tanja komt het ook weer goed. Ik hoop nog lang onder jullie te mogen dienen.

Van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, het WI, wil ik Pieter Jan Dijkman bedanken. Je wilt geen baas genoemd worden maar je bent het natuurlijk wel. Jij hebt me altijd vertrouwen gegeven om nieuwe projecten te doen en rapporten te schrijven, ook als

ik zelf niet precies wist waar het toe zou leiden. Ook aan Richard van Zwol, oud-voorzitter van ons instituut heb ik veel te danken.

Veel heb ik te danken aan de collega's, oud-collega's en fellows van het WI. We vormen samen een soort Gideonsbende die soms met een weinig vuur en gekrijs iets voor elkaar proberen te krijgen. Maar veel vaker doen wij natuurlijk onzichtbaar, maar waardevol werk voor de christendemocratie. Dank voor jullie collegialiteit en vriendschap.

Deze oratie heeft baat gehad bij de gesprekken met vrienden en collega's. Speciaal wil ik wel Gijs Meeusen en Jan Prij danken voor hulp bij de tekst.

Mijn eigen richting in het leven is gevormd door de mensen die mij liefhebben. Dank aan mijn vader en Grieta die hier vandaag bij zijn. Paul en Sarah. En aan Job, Anna en Abel die mij altijd nieuwe inspiratie geven. Ik hou van jullie. En Machteld, jij bent helemaal top, ik hou van je.

“Al had ik de gave om te profeteren en doorgrondde ik alle geheimen, al bezat ik alle kennis en had ik het geloof dat bergen kan verplaatsen – had ik de liefde niet, ik zou niets zijn.”⁴¹

Ik heb gezegd.

⁴¹ 1 Korintiërs 13:2